

Friese Sporten. Diffusie en isolatie - een kwestie van standsverschil

Ruurd Kunnen¹

1. Inleiding

Er is in Nederland best veel plezier gemaakt, door de eeuwen heen en in alle lagen van de bevolking. Mensen vermaakten zich met spel, en op kermissen en jaarmarkten vonden allerlei vormen van vermaak plaats. Soms speelde men in competitievorm. De winnaar kreeg de eer, of een inzet, of een voorwerp van waarde. Sommige van deze sporten leiden nu als lokale sport een bestaan in de marge, andere zijn onderdeel van de folklore van een streek geworden en weer andere zijn vrijwel geheel verdwenen. Sportachtige spelen zijn er vele geweest, maar hiervan zijn slechts enkele als moderne sport blijven bestaan. De vraag is hoe dat kan worden verklaard.

In Friesland waren zeilen, schaatsen en kaatsen al lang populair toen in de achttiende eeuw op incidentele basis door kasteleins en herbergiers met een zakelijke bedoeling wedstrijden werden georganiseerd. Ook werden al lange tijd fierljepwedstrijden gehouden en bestond er een afwijkende vorm van dammen, het Fries dammen. Deze activiteiten waren geen sporten in de betekenis die daar tegenwoordig aan wordt gegeven. Het waren soms sportachtige activiteiten, maar soms ook kermisvermaak. In de tweede helft van de negentiende eeuw ondergingen deze activiteiten het bekende standaard-moderniseringsproces van regulering, standaardisering en organisatie, dat ook elders en in andere takken van sport heeft plaatsgevonden. Toch hebben deze sporten sterk verschillende ontwikkelingen doorgemaakt. Het schaatsen en zeilen zijn grotendeels opgegaan in de landelijke en internationale ontwikkeling. Kaatsen, fierljeppen en Fries dammen zijn regionale aangelegenheden gebleven.

Volgens het algemene sportontwikkelingsmodelⁱ is de modernisering van volksvermaken en sportachtige activiteiten tot stand gebracht door de heersende elites. In Engeland, de 'bakermat van de moderne sport', hebben de adel en de gentry een belangrijke rol gespeeld bij de standaardisering van de regels en de vorming van verenigingen voor sportbeoefening. De vraag in dit artikel is of, en zo ja, hoe de verschillende ontwikkelingen van sporten in Friesland te maken hebben met de rol van de maatschappelijke elites.

In de volgende paragrafen wordt de associatie-

vorming (de vorming van verenigingen en bonden) in de Friese zeil-, schaats-, kaats-, dam- en fierljepsport beschreven, met de nadruk op de initiatiefnemers, de eerste bestuurders en hun sociale achtergrond. Naast deze sporten wordt ook beschreven hoe het georganiseerde voetballen in Friesland van de grond is gekomen, als een schoolvoorbeeld van het standaardontwikkelingsmodel.

2. Friese sporten

2.1. Zeilen

Vaststaat dat al in de zeventiende eeuw in Friesland zeilwedstrijden werden gehouden tussen kooplieden en boeren, al moet men zich van deze wedstrijden geen overdreven voorstelling maken. De organisatoren waren kasteleins van de vele 'waterherbergen'. Van Aarnt Hanses, hospes in 'De Jonge Prins' in Grou, later in 'Het Wapen van Idaarderadeel', is bekend dat hij in 1754 en 1767 hardzeilpartijen om prijzen heeft georganiseerd. Op 5 augustus 1754 liet hij een 'curieuze zilveren bal verkaatsen, en een vleugel met baltje verzeilen voor jachten boven de 22 voet lang'.ⁱⁱ Een zeer belangrijke wedstrijd werd in 1777 bij Oude Schouw (onder Akkrum) gehouden ter ere van het bezoek van Stadhouders Willem V en zijn gezin aan Friesland. Dit was 'een echt inheemsch volksvermaak', waarnaar een groot publiek ging kijken. Winnaar werd Mintje Wouters uit Sneek.ⁱⁱⁱ

Bij Sneek werden vanaf 1817 'hardzeilpartijen' uitgeschreven door 'liefhebbers', die ook de prijzen uitloofden. Deze varieerden van zilveren scheerhouten en tuigjes tot tabaksdozen, kompassen, kijkers en soms een grote vlag. Wie de gulle 'liefhebbers' waren, is niet bekend^{iv}, maar de inschrijving vond steeds plaats bij Liske Stuverberg, kastelein in de plaatselijke Stadsherberg.^v J.D. Wiersma, tapper te Langweer, organiseerde in 1837 een zeilwedstrijd met als prijzen een zilveren zaktabaksdoos voor veerscheppen en een zilveren lepel voor kleine bootjes met sprietzeilen. Tijdens de kermissen in Langweer, waarvan de zeilwedstrijden deel uitmaakten, werden ook ringrijderijen, harddraverijen met paarden en fietswedstrijden ('vélocipèderijderijen') georganiseerd.^{vi}

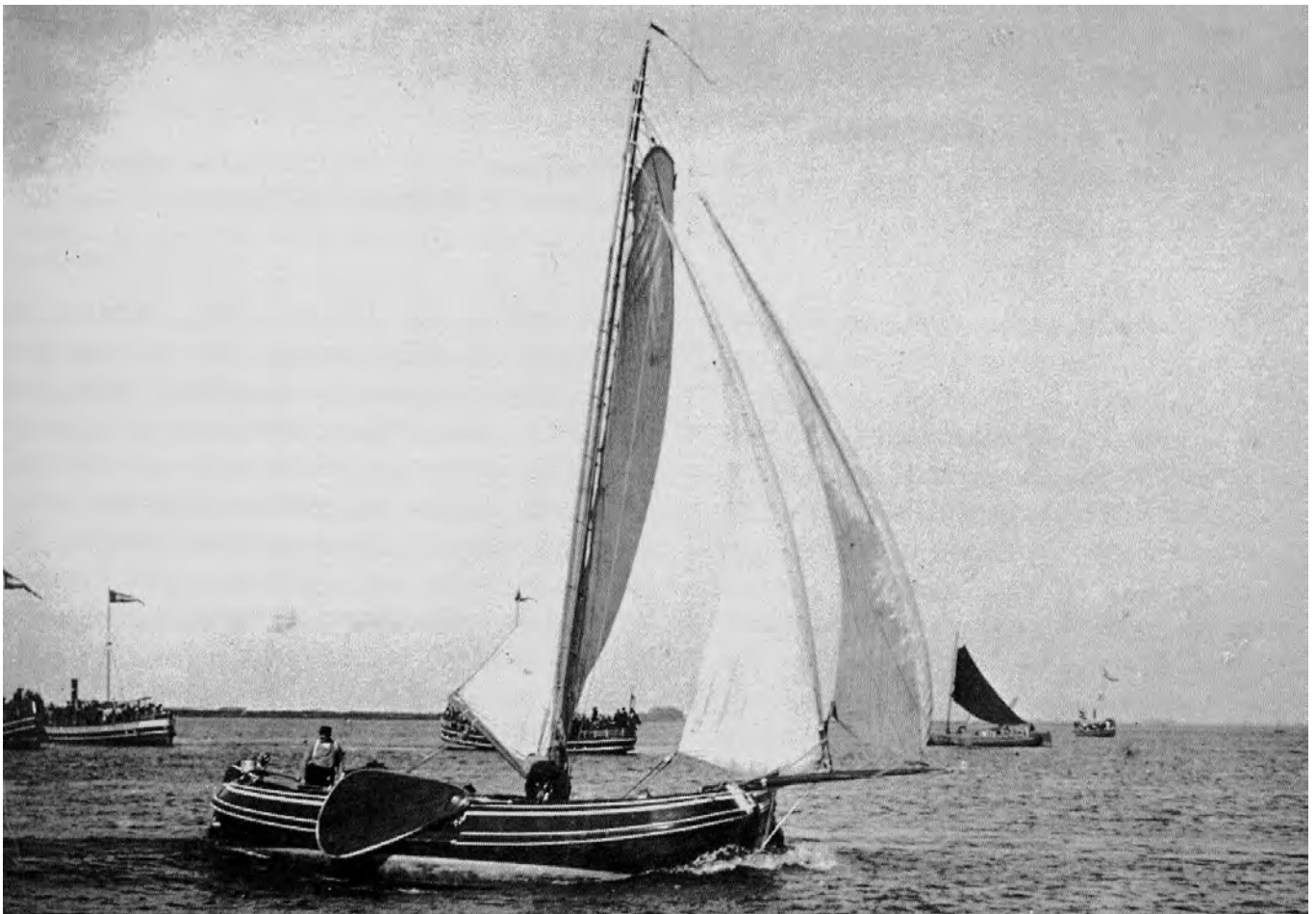
Kasteleins speelden lange tijd een grote rol bij de

organisatie van zeilwedstrijden, maar in de negentiende eeuw werd de organisatie overgenomen door 'directies', die meestal werden gevormd door gegoede burgers. De feitelijke organisatie was overigens in handen van keurmeesters, mensen die door hun werk kennis van zaken betreffende de scheepvaart hadden.

Zeilverenigingen

Aan de wieg van de georganiseerde Nederlandse zeilwereld stond Z.K.H. Prins Hendrik ('de Zeevaarder'). Op zijn initiatief werd in 1845 de Koninklijke Nederlandse Yacht Club in Rotterdam opgericht. De eerste zeilvereniging in Friesland, Oostergoo, werd opgericht in 1848. Bij de oprichting daarvan speelden personen uit de Friese adel en hogere burgerij de hoofdrol. Er bestonden nauwe banden tussen het Koninklijk Huis en de adellijke Friese familie Van Eysinga. Prins Hendrik vond bij jhr. mr. Frans Julius Johan van Eysinga, de latere voorzitter van de Eerste Kamer en raadsheer aan het Friese hof, een gewillig oor voor zijn ideeën om de scheepvaart onder andere door

de oprichting van zeilverenigingen te stimuleren. Van Eysinga benaderde jhr. mr. Jan Minnema van Haersma de With, grietman, later burgemeester van Oostdongeradeel en lid van de Provinciale Staten van Friesland, en mr. Cornelis Schelte Sixma baron van Heemstra, de latere burgemeester van Franeker en eveneens lid van de Provinciale Staten. Deze drie adellijke mannen 'assumeerden zich' met mr. Johannes Jacobus Bolman, secretaris van Kollumerland, Daniel Hermannus Andreae, notaris te Kollum, en Christiaan Houdijn Beekhuis, notaris te Buitenpost, die behoorden tot het negentiende-eeuwse Friese patriciaat. De zes heren richtten in 1848 zeilvereniging Oostergoo op.^{vii} Prins Hendrik werd in 1852 beschermheer en erelid. De vereniging kreeg in 1923 het predikaat 'koninklijk'. In 1940 werd prins Bernhard beschermheer. In 1854 riep Oostergoo een fonds in het leven voor de uitrusting van jongens voor de zeedienst, waarvoor de leden boven hun contributie een bedrag moesten betalen. Dat was het begin van jarenlange activiteiten op dit terrein.

Fries Statenjacht met Pieter A.V. baron Van Harinxma thoe Slooten (1870-1954)

Nationale elite

De banden tussen Oostergoo en de nationale elite waren talrijk. Eveneens in 1852 werd mr. J.E. baron van Panhuys, onder andere burgemeester van Tietjerksteradeel, Commissaris van de Koning en vice-voorzitter van de Raad van State, tot erelid benoemd. In 1858 kreeg de Prins van Oranje deze onderscheiding en in 1872 vice-admiraal Jouwert Andreae. De familie Sixma baron van Heemstra heeft behalve een erelid ook twee penningmeesters geleverd: de reeds genoemde Cornelis Schelte en H.D.F. Sixma baron van Heemstra. H.L. Sixma baron van Heemstra was commissaris. Ook de bekende Friese adellijke familie Van Harinxma thoe Slooten is in de geschiedenis van Oostergoo vertegenwoordigd: mr. A. baron van Harinxma thoe Slooten was commissaris van 1903-1907 en mr. B.Ph. baron van Harinxma thoe Slooten vervulde deze functie van 1924-1925.^{viii} Tot de buitengewone leden behoorden onder anderen B.E.S. van Welderen baron Rengers, J.W.J. baron de Vos van Steenwijk, H.L. baron van Heemskerk en jhr. E.M. van Haersma de With.^{ix}

Ter gelegenheid van de verjaardag van Stadhouder Willem V werd in Sneek in 1767 door de burgerij een demonstratie admiraalzeilen gegeven. Zoals opgemerkt, werden tenminste vanaf 1817 hardzeilerijen op het Sneekmeer gehouden. Prins Hendrik had in 1847 een zilveren bokaal uitgelooft. Het is niet met zekerheid te zeggen, maar wellicht was deze prijs een aanmoediging voor de Sneekers om overeenkomstig de wensen van de Prins een permanente organisatie op poten te zetten. In 1851 werd de Zeilvereniging Sneek opgericht, die sinds 1925 het predikaat 'koninklijk' draagt. Deze vereniging nam de organisatie van de Hardzeildag op zich.^x Het bestuur, dat in 1851 werd gekozen, bestond uit A. Haagsma (voorzitter), Th. Cool, S. Wijnbergen, R. Gorter en H. Repelaar van Driel. De leden waren in klassen ingedeeld, naar gelang de hoogte van de contributie. Leden der 3de klasse waren van het bestuurslidmaatschap uitgesloten. In 1913 werd het bestuur gevormd door mr. P.C. Andreae (voorzitter), R. Gorter, J.G. Hibma, P.B. van Ham (penningmeester) en A. ten Cate (secretaris).^{xi} Met uitzondering van mr. Andreae behoorden deze bestuursleden niet tot de Friese adel of het Friese patriciaat. Niettemin waren er banden met de landelijke elite. In 1865 woonde Prins Hendrik, die toen beschermheer van de vereniging was, de wedstrijd bij.

De zeilverenigingen Sneek en Oostergoo waren in hoofdzaak verenigingen van mensen die zeilden voor hun plezier. Dat was het geval in Langweer, waar in 1859 een zeilvereniging werd opgericht. Ook hier werd het bestuur gevormd door plaatselijke notabelen.

De eerste voorzitter, W.Tj. van der Leij (1826-1896), was een zoon van de notaris, gemeentesecretaris, grootgrondbezitter, graanhandelaar en olieslager Tj. S. van der Leij. Vanaf de oprichting zijn ook de families Zandstra, Hepkema^{xii}, Van der Meulen en Mulder intensief bij het besturen van de vereniging betrokken geweest. De Zandstra's en Hepkema's waren boeren. Van Keimpema merkt over de diverse besturen op: 'Het was door de jaren heen een bonte verzameling van voornamelijk notabelen en veehouders van wie de karakters goed bij elkaar pasten: boeren onder de heren en heren onder de boeren.' De oprichters van de vereniging, die in 1959 het predikaat 'koninklijk' verwierf, slaagden erin enkele personen van adel als erelid te strikken: jhr. F.J.J. van Eysinga (een van de oprichters en voorzitter van Oostergoo), S. van Welderen baron Rengers (Ysbrechtum), jhr. C. van Eysinga (Leeuwarden, eveneens voorzitter Oostergoo) en B.E.S. Welderen baron Rengers (Langweer, tevens erelid van Oostergoo). In 1915 werd een donatie ontvangen van Hector L. Sixma baron van Heemstra.^{xiii} De connectie met Oostergoo is evident.

Jonkheer Frans Julius Johan van Eysinga (1818-1901)

Elitaire sport

Zeilen was in de negentiende eeuw een elitaire sport, hoewel in Friesland veel mensen uit de middenklasse voor hun werk of dagelijks vervoer een zeilboot hadden waarmee zij ook pleziervaart beoefenden. In de zeilverenigingen die vanaf 1848 werden opgericht,

werden de hoogste en meest prestigieuze functies vaak vervuld door personen uit de adel of de gegoede burgerij. Het dagelijks werk (secretariaat, penningmeesterschap, commissariaat) werd gedaan door plaatselijke notabelen of burgers. Ondanks de banden met de lokale en via deze met de landelijke elites, waren zeilwedstrijden onderdeel van volksfeesten. Dit was het geval in Sneek en Langweer.

Oostergoo had via haar adellijke en hoogburgerlijke leden nauwe banden met de landelijke elite, vaak via politieke functies. Dit verklaart dat de Friese zeilsport eveneens sterke bindingen had met de zeilers in het Westen van het land. Leden van de Koninklijke Nederlandse Zeil- en Roeivereniging in Amsterdam trokken in de zomer graag naar Sneek om daar aan de wedstrijden mee te doen. Tussen Oostergoo en de Koninklijke Nederlandse Zeil- en Roeivereniging in Amsterdam, die fungeerde als 'voorzittende vereniging' van de in 1890 gevormde Verbonden Zeilverenigingen van Nederland en België, bestonden goede contacten.

2.2. Schaatsen

Nog meer dan van het zeilen ligt de oorsprong van de schaatssport in Friesland. Kastelein Nanne Jetzes uit Baard liet in 1780 een zilveren mes 'verhardrijden'. Later vormden notabelen van dorpen en steden commissies die de wedstrijden gingen organiseren, zoals de in 1803 in Sneek gehouden wedstrijd om een zilveren tabaksdoos en de hardrijderij voor vrouwen in 1805 in Leeuwarden.^{xiv}

De meeste auteurs vermelden dat de eerste gereguleerde vereniging in 1840 in Dokkum is opgericht. Van de oprichters van de Dockumer ijsclub is slechts bekend dat dit 'Ingezeten en dier Stad' waren.^{xv} De club was geen vereniging met contribuerende leden, maar berustte op een 'Directie' (bestuur) van zestien heren.^{xvi}

De Ijsclub en Thialf

In Leeuwarden werd in 1850 de schaatsvereniging 'De Ijsclub' opgericht, nadat vanaf 1847 een Directie hardrijderijen had georganiseerd. Leden van de 'oude' Directie kwamen ook in de eerste Directie van de Ijsclub, die bestond uit: mr. J.J. Bieruma Oosting (president)^{xvii}, J.J. Bruinsma^{xviii}, R.F. Lojenga, mr. J.H. Albarda (secretaris), A. Menalda (thesaurier)^{xix} en H. Zeper.^{xx} In de daaropvolgende jaren waren onder anderen directielid: dr. A. Meursinge Hzn, jhr. mr. J.M. van Beijma, mr. P. Heringa Cats, mr. Johs. van der Veen, J.H. HaverSchmidt N.Tzn^{xxi}, jhr. E.C.B. Vegelin van Claerbergen, jhr. mr. J. Minnema van Haersma de With,

mr. E. Attema, mr. J.C.C. Albarda, mr. J. van Leeuwen, mr. C.W.A. Buma, mr. O.E.G. graaf van Limburg Stirum, mr. D. de Blocq van Haersma Buma, mr. S. Salverda en H. Beucker Andreae.^{xxii} Hierbij waren dus vier personen van adel.

De Ijsclub telde onder zijn leden veel adellijke personen en gegoede burgers, van wie een aantal hoge functies bij de overheid en justitie vervulde. In de ledenvergadering van 1850 werden benoemd tot leden van de commissie die hardrijderijen moest organiseren: R. Attema, J. Oosterhoff, H.D. van Sloterdijk, jhr. H. van Andringa de Kempnaer en jhr. A.M. van Albada de Haan Hetteema. Commissarissen voor de harddraverij met paard en arrenslede werden H. baron thoe Schwartzenberg en Hohenlandsberg, O.O. Gorter, jhr. J. Burmania van Andringa de Kempnaer, mr. A.C. Wijckerheld Bisdom en N.T. Haverschmidt.^{xxiii} Latere leden waren ondermeer. mr. C. Sixma baron van Heemskerk^{xxiv}, jhr. H. van Albarda en jhr. Ruurd van Cammingha. In 1860 werd de kroonprins der Nederlanden, de zoon van Koning Willem III en Koningin Sophie, beschermheer van de Ijsclub.^{xxv} De kroonprins was bevriend met Otto Ernst Gelder graaf van Limburg Stirum, de latere president van de Directie.

De Ijsvereniging 'Thialf' in Heerenveen werd opgericht in 1855. Initiator was jhr. mr. Frederik Hessel van Beyma thoe Kingma, de burgemeester van Aengwirden en een progressief liberaal, een 'Thorbeckiaan'. Later kreeg hij ook bekendheid als oprichter van de landelijke vereniging voor Volksonderwijs.^{xxvi} De meeste oprichters van Thialf behoorden tot de gegoede burgerij, zoals de houthandelaar Hendrik Tuymelaar en telgen uit het geslacht Taconis. In de eerste 'Directie' zaten geen personen van adel. Voorzitter werd mr. Marcus van Heloma.^{xxvii} De familie Van Heloma woonde in een landhuis in Oudeschoot en was al eeuwenlang verbonden met Heerenveen. Hoewel het geslacht niet van adel was, vertoonde het wel adellijke trekjes. Marcus van Heloma was gehuwd met Maria van Sminia, telg uit een adellijk geslacht, dat zich onder andere in het bestuur van de Friese Ijsbond en de Friese Elfstedenvereniging heeft gemanifesteerd. Hij was tevens lid van het bestuur van de Nederlandse Schaatsenrijdersbond. Nog jaarlijks reikt de KNSB de Heloma-wisseltrofee uit aan een organisatie die zich op bijzondere wijze verdienstelijk heeft gemaakt voor het organiseren van activiteiten op het gebied van de schaatssport.^{xxviii}

In de kleinere steden en in de dorpen werden eveneens ijsverenigingen opgericht, maar de provinciale elite was hierbij in veel mindere mate betrokken dan

in Leeuwarden en Heerenveen. Dit was het geval in Dokkum en bijvoorbeeld ook in Workum.^{xxxix}

Overkoepelende organisaties

Overkoepelende organisaties ontstonden in het laatste kwart van de negentiende eeuw en waren bedoeld het hardrijden om geld nader te reguleren en het 'parten' (afspraken tussen ridders over de verdeling van de geldprijzen) tegen te gaan.^{xxx} De organisaties die daarvoor nodig waren, bijvoorbeeld de 'Noorder-IJsvereenigings Bond', die 1876 werd opgericht, waren de eerste overkoepelende organisaties in de schaatsport.^{xxxi}

De Friesche Ijsbond werd opgericht in 1886. De directe aanleiding was dat aan het begin van vorstperiodes het ijs vaak werd vernield door afstroming (door het openen van de zeesluizen) en stoomboten (ijsbrekers). Initiatiefnemer en eerste voorzitter van het Centraal Bestuur van de Friesche Ijsbond was Sjouke Hylkes Hijlkema. De overige bestuursleden waren de Leeuwarders jhr. I.J.W.H. van Andringa de Kempnaer (vice-voorzitter), mr. C. Beekhuis (secretaris), R. Bloembergen Ezn (penningmeester) en T. Velstra (gewoon lid). Latere bestuursleden waren onder anderen mr. J.A. Lucardie (secretaris), mr. J.D. van der Plaats (penningmeester), G.W. Koopmans, mr. J.A. Stoop en jhr. H. van Baerd van Sminia.^{xxxii} Hijlkema was een graankoopman en lid van tal van verenigingen en instellingen in Leeuwarden, onder andere van het prestigieuze Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Hij werd in 1886 gemeenteraadslid en was van 1899 tot 1903 wethouder. Het bestuur van de Ijsbond telde verder twee personen van adel, terwijl enkele bestuursleden tot de hogere burgerij behoorden.

De Friesche Ijsbond organiseerde in 1909 de eerste Elfstedentocht, daartoe aangemoedigd door de Nederlandsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding, waarvan Pim Mulier toen secretaris was. De vereniging vond de organisatie van deze activiteit echter niet op haar weg liggen, zodat in 1909 de Friesche Elfsteden-Vereniging werd opgericht. Het bestuur werd gevormd door mr. M.E. Hepkema^{xxxiii} (voorzitter), mr. D. van Welderen baron Rengers (secretaris), IJ. van Slooten (penningmeester), H.J. Kalt, Jac. Marcus, jhr. H. van Baerd van Sminia, mr. J.D. van der Plaats, J. Boosma en F.A. van Heyst.^{xxxiv}

Landelijke koepel

In Holland kwam de organisatie van de schaatsport later van de grond dan in Friesland. In 1864 werd door enkele vooraanstaande hoofdstedelijke burgers,

afkomstig uit de Koninklijke Roei- en Zeilvereniging 'De Hoop', de Amsterdamse IJclub opgericht.

Omstreeks 1880 werd de behoefte aan een landelijke organisatie sterker, 'eenerzijds om eenheid te brengen in de voorschriften bij wedstrijden, en anderzijds om van een centraal punt uit met het buitenland connecties aan te knopen voor internationale hardrijderijen.'^{xxxv} Bij de voorbereidende bijeenkomsten waren de Amsterdamsche IJclub, de Leeuwarder IJclub en de Groninger IJclub vertegenwoordigd. In 1881 werd een commissie gevormd, die hoofdzakelijk tot doel had internationale wedstrijden in Nederland te organiseren. De heren Andreae (Leeuwarder IJclub) en Severijn (Amsterdamse IJclub) werden tot voorzitter en secretaris gekozen. In september 1882 werd de bond definitief opgericht. Tot bestuursleden werden verkozen de heren M.J. Waller, Amsterdam (president), mr. S. Salverda, Leeuwarden (vice-president), mr. J. van Buttingha Wichers, Leiden (secretaris), Jacob J. van Vollenhoven, Rotterdam (penningmeester), G. baron de Salis, Den Haag (2de secretaris), mr. M. Mzn. van Heloma, Heerenveen en H.J. Diephuis, Groningen. In 1884 werd H. Kolff uit Leeuwarden penningmeester. Van Heloma werd in 1901 voorzitter, jhr. H. van Baerd van Sminia maakte deel uit van het NSB-bestuur van 1899 tot 1920.^{xxxvi} In 1922 kreeg de bond het predikaat 'koninklijk'.

De Friese bestuurders waren dus prominent aanwezig in de eerste besturen van de (K)NSB. In 1892 werd in Scheveningen tijdens een Internationaal Schaatsenrijderscongres ter gelegenheid van de grote Internationale Sport-, Visscherij- en Paardententoonstelling (afdeling IJ- en Sneeuwsport) op initiatief van de Nederlandse schaatsbond de Internationale Eislauf-Verein (IEV), de latere International Skating Union (ISU), opgericht. Pim Mulier was de eerste voorzitter, Van Heloma zat in de voorbereidingscommissie.^{xxxvii}

Geconcludeerd kan worden dat de Friese adel en hoge burgerij vooral in Leeuwarden sterk vertegenwoordigd waren in de eerste besturen van de Friese schaatsverenigingen. In de kleinere steden en dorpen nam de plaatselijke elite de organisatie van de verenigingen op zich. Bestuursleden van De IJclub (Leeuwarden) en Thialf hebben ook actief deelgenomen aan de oprichting van de landelijke schaatsbond.

2.3. Kaatsen

Kaatsen had al een lange geschiedenis voordat het een typisch Friese volkssport werd. Het 'balspel met de hand' werd reeds in de Middeleeuwen in verschillende landen en plaatsen gespeeld en werd jeu de paume

genoemd.^{xxxviii} Evenals schaats- en zeilwedstrijden, werden kaatswedstrijden georganiseerd door kasteleins. De 'balverkaatsdag' was de dag waarop tijdens de kermis een kastelein een zilveren (en soms zelfs een gouden) bal liet verkaatsen.

'Met Approbatie van de H.W. Geb. Heer E.F.B. van Aylva, Grietman over Baarderadeel, gedenkt de Kastelein Nanne Jetses te Baard op Maandag den 5 Augusty 1771, 's namiddags te laten verkaatszen, een Curieuse Zilveren Bal, en op Dinsdag den 6 dito, 's namiddags te laten verljeppen een Curjeus Zilver Hegten Mes over de Bolswarder Vaart.'^{xxxix}

De eerst bekende kaatswedstrijd werd in 1754 gehouden. Kastelein Aarnt Hanses liet op 5 augustus een 'curieuze zilveren bal' verkaatsen, op dezelfde dag dat hij een 'vleugel met baltje' liet verzeilen.^{xi} De wedstrijden van de kasteleins en de latere Directies werden op ongeregelde tijden georganiseerd. Om meer continuïteit te krijgen, werd in 1853 in Franeker een Permanente Commissie (PC) opgericht, die vanaf 1854 jaarlijkse wedstrijden hield. Op dat moment was kaatsen nog vooral een kermisvermaak, naast onder andere harddraverijen met paarden, hardlopen voor mannen, kuipsteken, schijfschieten en vélocipèdewedstrijden.^{xli} Langzamerhand werd de organisatie van de wedstrijden overgenomen door feestcommissies en Verenigingen voor Volksvermaak. Naast ledenwedstrijden werden ook algemeen toegankelijke wedstrijden gehouden. Binnen en uit de VvV's ontstonden zo kaatsverenigingen. Sommige daarvan hielden zich ook bezig met de organisatie van andere activiteiten zoals toneelavonden en schaatswedstrijden. De oudste kaatsvereniging is waarschijnlijk in 1870 in Tzummarum opgericht.^{xlii} De sport werd hoofdzakelijk beoefend in de zogeheten Kaatshoek, het noordwesten van Friesland boven de lijn Sneek-Leeuwarden-Dokkum. Met uitzondering van Franeker (1893) en Bolsward (1885) deden in de negentiende eeuw de steden (Leeuwarden, Harlingen, Sneek, Dokkum) nauwelijks mee. Kaatsen was "boerenkaatsen". In steden werd alleen door de "mindere man" geaatst. De stadsnotabelen deden aan biljarten, kolven, kegelen, zij keken naar harddraverijen en er werd gezeild.^{xliii}

In Leeuwarden zag kaatsvereniging 'Greate Hantsje' niettemin al in 1886 het licht, met de Commissaris van de Koning, mr. B.P. baron van Harinxma thoe Slooten als beschermheer en zijn zoon, de 17-jarige gymnasiast P.A.V. (Piet) baron van

Harinxma thoe Slooten, als voorzitter (1887). Eerste secretaris was H. van der Zee. Kalma plaatst deze gebeurtenis in het licht van een opkomend Fries-nationaal besef bij mensen uit de hogere standen^{xliiv}, maar Hiddema meent dat het meer te maken had met de toenemende sportbeoefening onder gymnasiasten tegen de achtergrond van het zich ontwikkelende liberalisme aan het eind van de negentiende eeuw. Hiervan getuigt ook de oprichting van de 'Leeuwarder Athletische Club Frisia 1883', de eerste voetbalclub van Friesland.^{xliv} De initiatiefnemer daartoe was eveneens de toen 12-jarige Piet baron van Harinxma thoe Slooten.

Hotze Schuil (1924-2005), kaatser van de 20ste eeuw

Kaatsbond

De Nederlandse Kaatsbond is in 1897 opgericht. Op dat moment bestonden er (naast de PC) reeds 25 kaatsverenigingen. Bij de oprichtingsvergadering waren er 20 aanwezig, waarvan 16 zich direct bij de nieuwe bond aansloten. Dit waren allemaal Friese verenigingen op één na: een club van hoofdzakelijk jonge onderwijzers

uit Amsterdam.^{xlvi} Het initiatief tot de oprichting van de bond kwam van Willem Westra (1862-1923), een onderwijzer, die tevens voorzitter van de in 1893 opgerichte Franeker kaatsvereniging 'Jan Bogtstra' was. Jan Bogtstra (1824-1916) was mede-oprichter van de PC. Zijn vader was koopman en wijnhandelaar en bezat een tabakskerverij. Bogtstra bezocht het gymnasium en het atheneum in Franeker, maar zijn plan om theologie te gaan studeren, heeft hij niet gerealiseerd. Hij nam het bedrijf van zijn vader over. De oprichters van de kaatsvereniging 'Jan Bogtstra' behoorden allen tot de Franeker middenstand. Een kaatsvereniging voor arbeiders, 'De Eendracht', werd opgericht in 1896.^{xlvi}

Het eerste bestuur van de NKB bestond uit: W. Westra, Franeker (voorzitter), J. Wouters, Franeker (secretaris, tevens secretaris kv Jan Bogtstra), L.J. Boersma, Arum (penningmeester), H. Schievink, Bolsward, J.W.Meijer, Witmarsum, J.A. Osinga, St. Jac. Parochie en A.P. Anema, Herbaijum.^{xlvi}

De organisatie van het Friese kaatsleven in de vorm van verenigingen en een overkoepelende bond werd geleid door vooraanstaande burgers uit enkele kleinere steden (Franeker) en dorpen. Toch was de provinciale elite niet zonder interesse. Dat bleek reeds uit de oprichting van 'Greate Hantsje' in Leeuwarden door jhr. Piet van Harinxma thoe Slooten. Daarvoor al had zijn vader, Binnert Ph. baron Van Harinxma thoe Slooten, commissaris van de Koning in Friesland, bij het 30-jarig bestaan van de P.C. in 1883 een zilveren kaatsbal als wisselprijs voor de beste speler van het winnend team beschikbaar gesteld. De Freule-partij voor jongens in Wommels, ingesteld in 1903, werd financieel mogelijk gemaakt door freule Clara Jacoba de Vos van Steenwijk. Zij was de dochter van Anna Agatha Albertina van Eysinga (1825-1877), die een zuster was van jhr. mr. Frans Julius Johan van Eysinga, de initiatiefnemer van zeilvereniging Oostergoo. Mevrouw de baronesse Van Harinxma thoe Slooten te Leeuwarden stelde in 1915 een drietal fraaie, verguld zilveren broches beschikbaar voor een kaatswedstrijd voor meisjes tijdens een atletiekdag in Harlingen.^{xlvi} Ook Pim Mulier had een prijs uitgelooft.^l De adellijke families Lycklama à Nijeholt en Van Welderen Rengers waren eveneens als weldoeners bij het kaatsen betrokken.^{li}

2.4. Fries Dammen

Fries dammen (ook wel Molquerents dammen genoemd^{lii}) is een variant van het damspel waarbij niet alleen diagonaal, maar ook orthogonaal (vooruit

en zijwaarts) mag worden geslagen. Kasteleinswedstrijden zijn bekend vanaf 1805. Bij Geertje Abes in Scharnegoutum werd gespeeld om een 'mooye zilveren tabaksdoos en tot premie een zilveren horlogie ketting.' Walinga geeft een overzicht van 285 'dampartijen' die tussen 1800 en 1900 door herbergiers werden georganiseerd.^{liii}

Het Frysk damjen werd ongeveer in dezelfde streek beoefend als het kaatsen. Dit is een opvallend verschijnsel, waarvoor nog geen verklaring is gevonden. In verenigingsverband werd het Friese damspel aanvankelijk tezamen met het schaken beoefend. Afzonderlijke schaakverenigingen bestonden in Friesland al vanaf het midden van de negentiende eeuw.^{liv} De eerste gecombineerde schaak- en damvereniging werd in 1912 in Oosterlittens opgericht. De drijvende kracht was J.K. Bosma, de directeur van de plaatselijke zuivelfabriek.^{lv} Later zijn aparte damclubs gevormd, zelfs aparte clubs voor Fries en Hollands dammen. Van 1926 tot en met 1933 organiseerde de dam- en schaakclub 'Franeker' het officiële Friese kampioenschap Fries dammen. De Dambond Fries Spel ('Dambûn Frysk Spul') werd in 1932 opgericht en deze heeft vanaf dat jaar het officiële Friese kampioenschap georganiseerd. Het initiatief tot de oprichting van de Dambond Fries Spel werd genomen door Sipke Dijkstra, koopman en winkelier in manufacturen in Oppenhuizen. Leden van het voorlopige bestuur waren verder J. van Dijk (Bolsward, secretaris), J. Hokwerda (Wirdum), B. Jukema (Oosterbierum), D. Zwierstra (Mantgum), Sj. Tigchelaar (Parrega) en L. de Boer (Scharnegoutum). De reglementen van de nieuwe bond waren opgesteld door Wytze Ennema uit Franeker, een onderwijzer die ook bestuurslid van de Friese Schaakbond was en in 1927 (officieus) kampioen Fries dammen werd.^{lvi}

2.5. Fierljeppen

Het polsstokverspringen heeft zich relatief laat ontwikkeld van een volksvermaak tot een sport. Hoewel bekend is dat al in de achttiende eeuw wedstrijden werden georganiseerd, evolueerde het ljeppen pas in de tweede helft van de twintigste eeuw tot sport. Dat was ongeveer een eeuw later dan de hiervoor besproken takken van sport. In de tussentijd waren de maatschappelijke verhoudingen en de rol van de adel en het patriciaat sterk veranderd, waardoor een vergelijking met de vier andere Friese sporten enigszins mank gaat.

Wedstrijd Fries dammen (1930)

In het waterrijke Friesland, met z'n netwerk van sloten en slootjes, vaarten en vaartjes, is de polsstok altijd een onmisbaar attribuut geweest bij de jacht en het eierenzoeken.^{lvii} Bronnen uit de zestiende en de zeventiende eeuw spreken herhaaldelijk over de springstok, de 'verrejaagher', die ook bij oorlogsvoering wel werd gebruikt.^{lviii} De oudst bekende fierljepwedstrijd is gehouden in 1767 over de Bolswarder Vaart in Baard. Kastelein Nanne Jetses, die ook bekend is geworden van kaats- en schaatswedstrijden, organiseerde fierljepwedstrijden in Baard in 1771 en 1777. Wedstrijden met 'polsen' (polsstokken) zijn er waarschijnlijk veel geweest op dorpsfeesten en kermissen, waar bewondering voor een goede sprong en leedvermaak om een 'natsprong' elkaar afwisselden. Het folkloristische karakter is lange tijd aan het fierljeppen blijven kleven, nog tot in de eerste jaren dat het als sport werd beoefend.^{lix}

Vogelwachters

Ook vogelwachters namen op hun tochten een polsstok mee en zij waren geoefende springers. Het was daarom geen toeval dat in 1957 de eerste officiële fierljepwedstrijd werd georganiseerd onder auspiciën van de Bond van Friese Vogelbeschermingswachten (BFVW). De

organisatie was in handen van de Fryske Ljeppers Kommissje (FLK).^{lx} Deze bestond uit Sjoerd Span (voorzitter BFVW-bestuur, boer van beroep^{lxi}), Lykele Miedema (fabrikant van landbouwwagens in Winsum), Feije Broersma, Geert Dijkstra, Sybren Bakker en Klaas Jepma (leden vogelwacht Winsum). Miedema Wagenbouw trad tevens op als sponsor.

Modern natuurbeheer was in Friesland in de jaren dertig ter hand genomen door het Fryske Gea. Deze vereniging werd gesteund door leden van de Friese elite, onder anderen de jurist-historicus mr. P.C.J.A. Boeles, de rechter mr. B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten en de 'Frysksinnige' katholieke voorman prof. dr. Titus Brandsma. In 1934 werd de eerste Vogelwacht in Friesland opgericht en in 1947 werd de BFVW gevormd. Hierbij speelde de onderwijzer J. Brada uit Warga een prominente rol.^{lxii}

De FLK had bij haar oprichting nog niet het monopolie op fierljepwedstrijden. In Giekerk, Vrouwenparochie en Rottevalle waren ad hoc-commissies die ljepperijen organiseerden als onderdeel van de dorpsfeesten. Hieraan konden ook niet-leden van de vogelwacht meedoen. Mensen uit deze commissies vormden in 1959 een concurrent van de FLK, de Bond van Friese Polstokverspringers (BVFP). Het conflict

tussen beide organisaties draaide om de rol van de vogelwachters. De eerste voorzitter van de concurrerende bond was de onderwijzer Gerrit Gosma uit Readtsjerk. Andere actieve personen waren Sjoerd Veenstra en Jan Faber (Vrouwenparochie) en M. Modderman (Rottevalle). In dat jaar waren er twee grotendeels gescheiden wedstrijdprogramma's en kwamen er twee Friese kampioenen. De FLK en de BVFP fuseerden in 1960 tot het Frysk Ljeppers Boun (FLB). De banden met de Vogelwacht werden verbroken. Het voorlopige bestuur bestond uit Sjoerd Span (voorzitter) en de heren J. Kroodsmā, S. Dijkstra, S. Bakker, S. Woudstra en T. van der Galiën; van het eerste gekozen bestuur maakten tevens deel uit P. Bron (secretaris) en S. Piersma (penningmeester; veearts).^{lxiii}

Uit deze opsomming van namen blijkt dat de oprichters van de eerste fierljeporganisatie niet tot de Friese elite behoorden. Jansma merkt echter op dat voor de status van het FLB de morele steun uit hoge kringen, vooral gemobiliseerd door de Winsumer Miedema's, van niet geringe betekenis is geweest. Prins Bernhard stelde een medaille voor de Friese kampioenschappen beschikbaar en de bond wist zich verder gesteund door de hoogste autoriteiten van provincie en gemeenten, en door de belangstelling van de burgemeesters van Amsterdam en Rotterdam.

2.6. Voetballen: Frisia

De oudste voetbalvereniging van Friesland is L.A.C. Frisia 1883. Deze vereniging is als 'Cricketclub Frisia' opgericht door de zoon van de Commissaris van de Koning in Friesland, de toen 12-jarige jhr. P.A.V. (Piet) baron van Harinxma thoe Slooten^{lxiv}, met een achttiental vrienden. Deze Piet hebben we reeds ontmoet als oprichter van de kaatsvereniging 'Greate Hantsje' in 1886.

Cricketclub Frisia was een 'jongensclub' - de oprichters waren 13-17 jaar, net zoals bij de HFC van Pim Mulier (1879). In 1894 gingen de Frisianen ook voetballen en werd de naam gewijzigd in 'Cricket en Footballclub Frisia'. De vereniging werd in 1894 als eerste voetbalclub in het Noorden lid van de NVB. Het jaar daarop verdween het cricket van het programma. In 1896 nam de vereniging de naam 'Leeuwarder Athletische Club Frisia' aan.

Eliteclub

De negentien oprichters^{lxv} kwamen uit twee adellijke (Van Harinxma thoe Slooten en Van Utenhove) en uit zeven hoogburgerlijke ('patricische') families. Zeven van de oprichters zouden in 1883 het einddiploma van

het Leeuwarder gymnasium behalen, de anderen waren HBS'ers. De broers Van Harinxma hadden als voorbereiding op het gymnasium op de in 1820 naar Engels model opgezette kostschool Noorthey bij Voorschoten gezeten. Sport en spel waren een belangrijk onderdeel van het lesprogramma en de Harinxma's hadden daar kennis gemaakt met sporten als cricket en voetbal.

Bij de oprichting werd vader jhr. Binnert Philip van Harinxma thoe Slooten beschermheer van de club. Jhr. Hobbe van Baerdts van Sminia (1874-1934) aanvaardde in 1896 het Beschermheerschap. In de jaren 1890 voetballen twee zonen van oud-burgemeester W.J. van Welderen baron Rengers bij Frisia. Johan Edzart van Welderen baron Rengers was bestuurslid in het seizoen 1896-1897. Speler (1894) en voorzitter (1896-1897) was J.D. van Ketwich Verschuur. Deze werd in 1896 de eerste vertegenwoordiger van het Noorden in het bestuur van de Nederlandse Voetbalbond. Eveneens speler in 1894 en secretaris (1895-1896) was M.T. van Heloma. Van 1914 tot 1918 was Mindert E. Hepkema voorzitter. Deze was in 1909 de eerste voorzitter van de 'Vereniging "De Friesche Elfsteden"' geworden.^{lxvi}

Frisia was een club van de Friese elite. De leden kwamen uit Leeuwarden, maar voor een belangrijk deel ook van het platteland. Heel wat van hen waren geen Friezen en velen verlieten Friesland toen zij volwassen werden. Er meldden zich omstreeks 1900 steeds vaker leden aan uit de gegoede burgerij van Leeuwarden, fabrikanten, ondernemers, groothandelaren, ambtenaren en middenstanders, die omstreeks 1905 de dragende krachten van de club werden. De aristocratische inbreng bestond aan het begin van de twintigste eeuw alleen nog maar uit goodwill en dat was een landelijk patroon. De oude elite trok zich terug en ging zich richten op tennis, zeilen en ruitersport, vervolgens op golf en hockey. Al in de periode 1900-1914 was voetbal niet meer de elitesport die het daarvoor was.^{lxvii} Van Bottenburg noemt dit de 'aristocratische uittocht'.

3. Patronen van associatievorming

In dit artikel is de aandacht vooral gericht op de standenstructuur waarin de associatievorming van sporten in Friesland heeft plaatsgehad. In de volgende tabel wordt een en ander samengevat. Duidelijk blijkt dat de adel zich in de tweede helft van de negentiende eeuw voornamelijk heeft beziggehouden met zeilen, schaatsen en voetbal.

Betrokkenheid diverse typen families bij de besturen* van Friese sporten (1848-ca. 1900**)

Typen families ***	zeilen	schaatsen	kaatsen	fierljeppen	Fries dammen	Frisia (voetbal)	totaal
Koninklijk Huis	2	1					3
Friese adellijke families	11	7	2			4	24
overige adellijke families	3					3	6
Friese patricische families	2	6				5	13
overige families (academisch)		12				2	14
overige families (niet-academisch)	8	13	9	10	8	13	61

* Alleen oprichters, bestuursleden, ereleden en beschermheren; geen commissieleden.

** Fierljeppen 1957-1960.

*** Voor de bepaling van de familietypen adel en patriciaat is gebruik gemaakt van het overzicht *Ridderschap van Friesland in de negentiende eeuw* in Kuiper en Frieswijk 2000, p. 8 en *Achtentwintig patricische families in Friesland* in Jensma 1998, p. 275-278.

Drie patronen

Uit de gevalsbeschrijvingen komen drie patronen van sportdiffusie en associatievorming naar voren.^{lxviii} In de eerste plaats is het standaardmodel herkenbaar in de opkomst van het voetbal in Friesland.^{lxix} Voetbal is een van oorsprong Engelse sport, die is geëxporteerd naar landen die economisch en politiek door Engeland werden gedomineerd. In Nederland was voetbal in de tweede helft van de negentiende eeuw een elitesport, die door vertegenwoordigers van de Friese adel vanuit Holland werd geïmporteerd, via een op Engelse leest geschoeide kostschool in Voorschoten, het eerder genoemde Noorthey. Overigens is het de vraag in hoeverre gesproken kan worden van een standaardmodel. Veel sporten wijken ervan af.^{lxx} Dat geldt bijvoorbeeld voor de verspreiding van korfbal en gymnastiek. De introductie van deze sporten in Friesland is niet via de provinciale maatschappelijke elite, maar vooral via onderwijzers (behorende tot de dorpse elites) verlopen.

Het tweede patroon is dat van associatievorming van bestaande sportactiviteiten door de cultureel-politieke elite (adel en hogere burgerij), al dan niet onder expliciete sociale druk vanuit Holland. Dat volksvermaken en sportachtige activiteiten onder leiding van de aristocratie werden gereguleerd en georganiseerd, was een bekend patroon, dat past binnen het standaardmodel. Interessant is echter dat in Friesland sprake was van 'Hollandse inmenging'. Het zeilen was reeds populair toen op aandringen van Prins Hendrik door leden van de Friese adel in 1848 de eerste zeilvereniging, Oostergoo in Leeuwarden, werd opgericht. Ook in de eerste besturen van de Leeuwarder schaatsvereniging De IJclub waren adellijke personen in ruime getale aanwezig. Voor directe bemoeienis van (leden van) de landelijke elite, zoals bij het zeilen, zijn in dit geval geen aanwijzingen.

Zowel in de zeil- als de schaatssport waren Friezen betrokken bij het vormen van landelijke overkoepelende bonden. Of er sprake is geweest van een 'reversed diffusion'^{lxxi}, dat wil zeggen of de nationale sport belangrijke kenmerken heeft overgenomen van de Friese, wordt besproken in een volgende paragraaf, waarin wordt ingegaan op de verdere ontwikkeling van de onderzochte Friese sporten.

Het derde patroon is associatievorming zonder landelijke verspreiding en aansluiting bij een landelijke organisatie. Dat patroon is zichtbaar in de ontwikkeling van het kaatsen. Het initiatief voor de vorming van verenigingen lag bij niet bij de provinciale aristocratie, maar bij de dorpse en kleinstedelijke elites. In 1897 hebben bestuurders van Friese kaatsverenigingen de Nederlandse Kaatsbond opgericht. Uit de naam blijkt een streven naar landelijke expansie, maar dat is slechts in beperkte mate gelukt. Hoewel geëxpatrieerde Friezen buiten Friesland kaatsverenigingen hebben opgericht en deze binnen de structuur van de bond een eigen plaats hebben gekregen, is het kaatsen in hoofdzaak een Friese sport gebleven.^{lxxii}

Ook het Fries dammen en het fierljeppen passen in dit patroon. Het fierljeppen verschilt van de andere Friese sporten doordat associatievorming pas in de tweede helft van de twintigste eeuw heeft plaatsgevonden. De klassen- en standsverschillen waren toen sterk afgenomen en dat verklaart voor een groot deel het ontbreken van adellijke en hoogburgerlijke personen in het associatievormingsproces. Bij de oprichting van de Friese Ljeppersbond heeft een ondernemer, Lykle Miedema uit Winsum, een belangrijke rol gespeeld - een voorbeeld van de grotere betekenis van de economische elite.

4. Motieven

In de theorie van de diffusie van sporten speelt kopieergedrag een belangrijke rol. Mensen kiezen een sport waarmee zij zich binden aan bepaalde sociale klassen en zich onderscheiden van anderen. Het oprichten van sportverenigingen heeft ook een distinctieve werking - de leden van deze verenigingen onderscheiden zich van niet-leden. Van Bottenburg noemt dit de 'verborgen competitie' in de sport. Hij merkt echter ook op dat andere factoren eveneens een rol kunnen spelen.^{lxxiii} In de literatuur over het ontstaan van het georganiseerde zeilen, schaatsen, kaatsen en fierljeppen in Friesland komen verschillende motieven voor associatievorming naar voren. In de zeil- en schaatssport lijkt het vormen van verenigingen te zijn ingegeven door kopieergedrag: de Friese elite richtte sportverenigingen op, net zoals de elites in Amsterdam en Rotterdam dat naar Engels voorbeeld hadden gedaan. De zeilers zijn daartoe zelfs expliciet aangespoord door de landelijke elite. Kleinstedelijke en dorpse elites binnen Friesland volgden daarna het voorbeeld van de provinciale elite. In Langweer was er bij de oprichting van de zeilvereniging directe bemoeienis van de provinciale elite. In Sneek was deze invloed ook aanwezig, maar minder duidelijk.

Het tweede motief voor associatievorming was de behoefte aan grotere regelmaat (permanentie) van de wedstrijden dan de kasteleins konden bieden. Hiermee verbonden was de wens om te spelen volgens vaste regels. De oprichting in 1853 van de Permanente Commissie in Franeker bij het kaatsen is een duidelijk voorbeeld van de wijze waarop in deze behoefte werd voorzien, maar ook bij het schaatsen en zeilen zijn dergelijke commissies in een of andere vorm voorgekomen. Behalve de PC in Franeker zijn zij opgegaan in verenigingen, waarvan zij vaak de voorlopers waren.

Beschavingsoffensief

Een derde motief kan worden getypeerd met de term 'beschavingsoffensief'.^{lxxiv} Dit was gericht op zowel de sporters als het publiek. Wat betreft de sporters stelden de nieuwbakken sportbestuurders zich tot doel het *parten* tegen te gaan. De vooral bij het schaatsen^{lxxv} en kaatsen^{lxxvi} veel voorkomende praktijk dat de beste sporters voorafgaand aan de wedstrijd (of aan de finale) afspraken maakten over de verdeling van de geldprijzen, stuitte op protesten bij de organisatoren en het publiek. Men bestreed het *parten* door straffen op te leggen en geldprijzen af te schaffen. Daarnaast probeerde men de sport te beschaven door vloeken en vechten te verbieden. Bij het kaatsen (waarbij de deelnemers aanvankelijk gewoon waren om in hun ondergoed te

spelen) werd een kledingetiquette nagestreefd. Zodoende werd de sport gevormd naar Engels model: fair play en amateurisme. Wat betreft het publiek hoopen de oprichters van de sportverenigingen een eind te kunnen maken aan het zuipen, vechten, vloeken en ander onbetamelijk gedrag dat bij volksfeesten en kasteleinswedstrijden gebruikelijk was. Dit deed zich voor bij zowel het schaatsen^{lxxvii}, het zeilen^{lxxviii} als het kaatsen.^{lxxix}

De instantie die zich veel gelegen liet liggen aan dit beschavingsoffensief, dat veelal werd ingegeven door de vrijzinnig liberale ideologie van volksverheffing en kan worden waargenomen bij meerdere sporten en ook in ruimer verband, was de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Van de Friese sportbestuurders die in het voorgaande zijn genoemd, waren verschillende betrokken bij het streven door middel van de sport het volk te 'verheffen'. Bij het kaatsen moeten met name Jan Bogtstra en Willem Westra^{lxxx} worden genoemd en bij het schaatsen jhr. mr. Frederik Hessel van Beyma thoe Kingma.^{lxxxii} In verschillende plaatsen werden Verenigingen voor Volksvermaak opgericht, die zich onder andere met de organisatie van zomerse volksfeesten, harddraverijen, e.d. bezighielden. Deze VvV's organiseerden ook schaats- en kaatswedstrijden en fungeerden in een aantal gevallen als kaatsverenigingen.

5. Verdere ontwikkelingen

Sportachtige en sportieve activiteiten hebben zich door de eeuwen heen steeds aangepast aan hun veranderende omgeving. Daardoor ontstond een ontwikkelingsproces waarin de huidige sporten tot stand zijn gekomen. Deze zijn nog volop in ontwikkeling (en zullen zich blijven ontwikkelen), met behulp van buiten het beperkte sportdomein gelegen hulpbronnen en gestuurd door interne en externe regels. Associatievorming in de sport is een onderdeel van dit 'proces van sportificatie'^{lxxxii} geweest, dat mede door de externe invloed van maatschappelijke elites vorm heeft gekregen. Daarbij maakt het in het geval van de Friese sporten veel uit of dit provinciale of kleinstedelijke en dorpse elites waren. De vraag is hoe het verdere ontwikkelingsproces van de Friese sporten hierdoor is beïnvloed.

Zeilen en schaatsen

We hebben gezien dat de provinciale elite leidinggevend is geweest bij de associatievorming van het Friese zeilen en schaatsen. De aansluiting bij de landelijke ontwikkeling was geen probleem. Het gevolg is geweest dat er van een typisch Friese zeilsport weinig over is

gebleven. Evenals in Holland verdrongen de scherpe jachten de traditionele schepen, de ronde en platbodems. De scherpe jachten waren ontworpen op snelheid en met het oog op wedstrijdzeilen. De eerste exemplaren werden vanuit de Verenigde Staten geïmporteerd. In Friesland is het Skûtsjesilen blijven bestaan - zeilwedstrijden met voormalige beurtschepen (beroepsvaart) door bemanningen die afkomstig zijn uit families van beroepsschippers. Het Skûtsjesilen heeft zich vanaf ongeveer de jaren '70 van de twintigste eeuw ontwikkeld tot een folkloristisch gebeuren, maar de laatste 10 à 20 jaar kan een (re)sportificatie worden geconstateerd: reglementering en standaardisatie van afmetingen, gewichten, zeiloppervlakten en materiaal; verschillende competities, ook voor niet-beroepsschippers (amateurs).

Wedstrijd kortebaanschaatsen Friesland jaren '50. Rechts: Egbert van der Ploeg, een van de beste kortebaanschaatsers uit die tijd

Nog meer dan bij het zeilen het geval is geweest, heeft het Friese schaatsen plaats moeten maken voor modernere vormen. Globaal gesteld houdt de verandering in dat het professionele Friese kortebaanschaatsen over 160 meter werd vervangen door het langbaanschaatsen over de in 1892 internationaal vastgestelde afstanden 500, 1.500, 5.000 en 10.000 meter. De landelijke schaatsbond heeft zich lange tijd tot deze vorm van wedstrijd-schaatsen beperkt (afgezien van het kunstrijden). Zij zette zich af tegen het Friese kortebaanschaatsen, dat niet als officiële sport werd erkend en mede daardoor steeds meer werd gemarginaliseerd.

Kortebaanwedstrijden worden tegenwoordig nog steeds gehouden, maar de typisch Friese variant wordt hoofdzakelijk op natuurijs toegepast. Op de kunstijsbanen heeft de Supersprint ingang gevonden, een officiële tak van wedstrijd-schaatsen over 2x100 en

2x300 meter. Sinds 1969 worden aparte sprintkampioenschappen gehouden over 500 en 1000 meter. Dit is een subdiscipline van het langebaanschaatsen.

De KNSB heeft zich ook lange tijd gedistantieerd van het langeafstandschaatsen, dat het beschouwde als een vorm van toerisme die beter aan de ANWB kon worden overgelaten. Dat is een van de oorzaken dat de Elfstedentocht tegenwoordig nog als een typisch Fries evenement te boek staat. Evenals het Skûtsjesilen heeft ook de Elfstedentocht zich de laatste decennia sterk gesportificeerd.

Schaatsen en in mindere mate zeilen worden in Friesland al zeer lang in wedstrijdverband beoefend. In het midden van de negentiende eeuw, toen deze sporten werden georganiseerd in verenigingen en bonden, werden in Friesland waarschijnlijk meer zeil- en schaatswedstrijden gehouden dan in Holland en was het aantal deelnemers aan deze sporten groter. Toch is er nauwelijks sprake geweest van een 'reversed diffusion', doordat het Friese zeilen en schaatsen zijn opgegaan in de landelijke en internationale ontwikkelingen. Het Friese kortebaanschaatsen is zelfs lange tijd nadrukkelijk van het officiële schaatsprogramma geweerd.

Kaatsen, dammen en fierljeppen

Het kaatsen, Fries dammen en fierljeppen hebben zich niet kunnen ontwikkelen tot landelijke sporten. Verreweg de meeste verenigingen die zijn aangesloten bij de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond, hebben hun zetel in Friesland. Er zijn contacten met kaatsers in andere landen. Die hebben echter hun eigen geschiedenis en ontwikkeling gehad. De spelregels verschillen, zodat internationale standaardisering nog onvoldoende is. Ook het fierljeppen heeft zich georganiseerd in een landelijke bond. Deze heeft twee afdelingen: het Frysk Ljeppers Boun en de Polsstokbond Nederland. Buiten Friesland is het fierljeppen (polsstokverspringen) geconcentreerd in de omgeving van Schoonhoven, Jaarsveld, Lopik-IJsselstein (Zuid-Holland/Utrecht).

6. Conclusie

In dit artikel is ingegaan op de rol van de Friese adel en het Friese patriciaat bij de ontwikkeling van Friese sporten.^{lxxxiii} Het standaardontwikkelingsmodel waarin sporten door de landelijke (in ons geval: provinciale) elite van buitenaf worden geïmporteerd en vervolgens door lagere standen worden overgenomen, is duidelijk herkenbaar in het voetbal in Friesland. De zeil- en schaats-sport zijn binnen Friesland onafhanke-

lijk van buitenprovinciale invloeden ontstaan en vervolgens door de Friese elite omgevormd tot moderne sporten en ondergebracht bij de landelijke sporten. Het typisch Friese karakter werd bijna geheel vervangen door de Hollandse varianten. Dit zou een bijzondere variant van het standaardontwikkelingsmodel kunnen worden genoemd. De provinciale elite heeft zich weinig met de ontwikkeling van het kaatsen, en nog veel minder met die van het fierljeppen en Fries dammen bemoeid. Deze takken van sport zijn mede daardoor typisch Friese sporten gebleven. Dit is eveneens in overeenstemming met hetgeen theoretisch, op basis van het standaardontwikkelingsmodel, kon worden verwacht.

1 Dr. Ruurd Kunnen is zelfstandig sociologisch onderzoeker.

Correspondentieadres: swobdekade@planet.nl. De auteur dankt dr. Pieter Breuker voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Annema, Siebe & Hedman Bijlsma (red. 2004). *Koning Thialf. Jubileumuitgave ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de Koninklijke IJvereniging Thialf*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij.
- Bakker, Hans (1994). *90 jaar Fries voetbal. 1904-1994*. Leeuwarden: KNVB Afdeling Friesland.
- Bijlsma, Hedman (1985), *Ien, twa, trije: Fuort! Het kortebaanschaatsen in Friesland*. Heerenveen: Museum Willem van Haren.
- Bijlsma, H. en K. Verbeek (1982). *Niet over één nacht ijs. Geschiedschrijving van de schaatssport in Nederland ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Schaatsenrijders Bond*. Haarlem/Amersfoort: Uitgeverij Vrieseborch/KNSB.
- Bottenburg, Maarten van (1994). *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Bottenburg, Maarten van (2010). 'Beyond Diffusion: Sport and Its Remaking in Cross-Cultural Contexts.' In: *Journal of Sport History*, vol. 37, nr 1: 41-53.
- Bremer, Jan P. (2007). *Ijs en weder dienende. 150 jaar ijsclub Workum 1857-2007*. Workum: IJclub Workum.
- Breuker, Pieter (eindred., 1997). *Kaatsen: lange traditie, levende sport. Bij het eeuwfeest (1897-1997) van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij.
- Breuker, Pieter (2008). 'Acht eeuwen kaatsen: van Frans kloostervermaak tot Fries cultuurbezit'. In: *Leidschrift*, jrg. 23, nummer 3: 39-62.
- Breuker, Pieter (2009). 'Kaatsers, kasteleins en bestuurders. Materialisme, en idealisme (1750-1923)'. In: Jensma en Breuker (red.) 2009: 107-150.
- Breuker, Pieter en Klaas Tjepkema (1997). 'Een eeuw kaatsorganisatie'. In: Breuker (eindred.) 1997: 7.
- Crone, G.C.E. (1937). *De jachten der Oranjes. Historisch en scheepstechnisch overzicht van de jachten der Stadhouders en vorsten uit het huis van Oranje-Nassau vanaf het einde der 16^e eeuw*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger Boekhandel & Uitgevers-mij.
- Directie Zeilvereniging Sneek (1913). *Gedenkschrift ter gelegenheid van den 100sten jaarlijkschen wedstrijd op woensdag 20 aug. 1913, den leden aangeboden*. Sneek: Zeilvereniging Sneek.
- Grijpstra, Siep (1989). 'Pas as 't koud wudt, wudde wij warm'. 100 jaar Nieuwe Leeuwarder IJclub. Leeuwarden: Nieuwe Leeuwarder IJclub.
- Haersma Buma, B. van (1993). 'Het geslacht van Heloma. Een overzicht'. In: *Gens Nostra*, jrg. XLVIII: 166-178.
- Halbertsma, H. ([1965]). *Sneeker Hardzeildag. Een belangrijk hoofdstuk uit het Friese volksleven*. Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon n.v.
- Hiddema, Wâtse (1997). 'Kaatsen als 19^e-eeuws volksvermaak'. In: Breuker (eindred.) 1997: 47-52.
- Hoekstra, E.K. (1985). *Sneekweek. 50 keer nationaal zelfstijf in Friesland*. Sneek: Koninklijke Watersportvereniging Sneek.
- Jansma, K. (2006). *De grote sprong. Vijftig jaar fierljeppen*. Leeuwarden: PENN Uitg.
- Jensma, Goffe (1998). *Het rode tasje van Salverda. Burgerlijk bewustzijn en Friese identiteit in de negentiende eeuw*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Jensma, Goffe en Pieter Breuker (red., 2009). *Friese sport: tussen traditie en professie*. Gorredijk: Bornmeer.
- Jong, Jan de (2004). 'Thialf: een Germaanse halfgod'. In: Annema en Bijlsma (2004): 20-27.
- Kalma, J.J. (1972). *Kaatsen in Friesland. Het spel met de kleine bal door de eeuwen heen*. Franeker: Uitgeverij T. Wever.
- Kalma, Jaap J. (1973). 'Ut it forline fan it keatsen. It byld dat de Ljouwerter krante (1752-'99) jout'. In: *It Beaken*, jrg. 35: 139-144.
- Keimpema, Albert van (2009). *150 jaar watersport in Langweer. Koninklijke Watersportvereniging Langweer 1859-2009*. Langweer: KWVL.
- Keizer, J. (1982). *Fierljeppen. De sprong naar de overkant*. It Frysk Ljeppersboun.
- Keulen, B.F. (1977). *75 jaar watersport in en rond Sneek*. Sneek: Sneeker Zeilclub.
- Kramer, Haije (1995). *Friese schaakkoningen. 800 jaar schaken in*

- Friesland*. Leeuwarden: Stichting 'En Passant'.
- Kruisinga, Chris en Pieter de Groot (1999). *Ijsvermaak in Leeuwarden. Geschiedenis van Koninklijke Vereeniging 'De Ijsclub', 1850-200*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij.
- Kruithof, B. (1980). 'De deugdzame natie. Het burgerlijk beschavingsoffensief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tussen 1784 en 1860'. In: *Symposion, Tijdschrift voor maatschappijwetenschap*, jrg. 2, nr. 1: 22-37.
- Kuiper, Yme en Johan Frieswijk (red., 2000). *Twee eeuwen Friese adel 1814-2000. Van landadel naar historisch instituut*. Heerenveen: Uitgeverij Van Mazijk.
- Kunnen, R. (2002). *Schaken in stijl. De ontwikkeling van schaakstijlen als een proces van sportificatie*. Zoetermeer: swob De Kade.
- Kunnen, R. (2007). *Sporten om de kijkers. Mediatisering en de invloed van sportorganisaties op het kijkerspubliek*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Laer, G.W.A. van (1932). *Gedenkboek van den Koninklijken Nederlandschen Schaatsenrijdersbond bij het vijftig jarig bestaan 1882-1932*. Amsterdam: N.V. Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij v/h Ellerman, Harms en Co.
- Lolkema, Joh. ([1990]). *Koninklijke Ijsclub Dockum 1840-1990. De Geschiedenis van de Oudste Ijsclub vanaf 1840*. Dokkum: Koninklijke Ijsclub Dockum.
- Mulier, W. (1893). *Wintersport*. Haarlem: De Erven Loosjes.
- Mulier, W. (1937). 'Oud historisch spel'. In: Werkhoven e.a. 1937: 20-21.
- Rewijk, Daniël (2009). 'Hurdridders & schaatsenrijders. Onbegrip op het ijs (1880-1890)'. In: Jensma en Breuker (red.) 2009: 63-106.
- Schoustra, Fenno L. (1973). *Friesland Sportief. Kaatsen Schaatsen Fierljeppen Skûtsjesilen*. Leeuwarden: Fenno Schoustra's Publiciteitskantoor Leeuwarden.
- Slooten, H.G. van (1973). *De geschiedenis van de koninklijke zeilvereniging 'Oostergoo'. 1848-1973*. Leeuwarden: KZV Oostergoo.
- Speerstra, Hylke ([1980]). *125 jaar Koninklijke Ijsvereniging Thialf 1855-1980*. Heerenveen: Koninklijke Ijsvereniging Thialf.
- Stegenga, Willem, Yme Kuiper, Fred Dijkstra en Dirk de Boer (2008). *'The field is very glad, sir 125 jaar L.A.C. 'Frisia 1883'*. Leeuwarden: L.A.C. Frisia.
- Stokvis, R. (1979). *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen*. Van Loghum Slaterus: Deventer.
- Tjepkema, Klaas (1997). 'Van begunstiging en voorlichting tot sponsoring en public relations'. In: Breuker (eindred.) 1997: 150-157.
- Velsink, Th.A. (red., 2008). *Oostergoo, zolang de wind over Fryslân waait. Koninklijke Zeilvereniging Oostergoo 1848-2008*. Leeuwarden: KZV Oostergoo.
- Walinga, Hiele (2004). *Oer alles! Skiednis en ûntjouwing fan it Frysk damjen*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Werkhoven, J., D. de Jong, Th. de Groot, J.K. Dijkstra en J.G. Greben (1937). *Gedenkboek Nederlandsche Kaatsbond 1897-1937*. Leeuwarden: N.V. 'De Arbeiderspers'.
- Wiersma, J.P. (1948). *De Schaatsport in Friesland. Jubileum-uitgave van de Friese Ijsbond. Zestig jaren Friese Ijsbond. Geschiedenis van de Elfstedentocht. Groei der Friese Schaatsindustrie*. Leeuwarden: Algemeen Publiciteitskantoor D.Y. Alta.
- Wumkes, G.A. (1930, 1934). *Stads- en Dorpskroniek van Friesland, 1700-1800 en 1800-1900*.
www2.tresoar.nl/wumkes/

Digitale archieven

www.genealogieonline.nl
www.wikipedia.nl

Noten

- ⁱ Bottenburg, van (1994).
- ⁱⁱ Wumkes (1930).
- ⁱⁱⁱ Halbertsma ([1965]): 13-17; Crone (1937): 95.
- ^{iv} Bij het schaatsen werden wedstrijden georganiseerd door 'Liefhebbers' (Sneek), 'Commissarissen uit de intekenlijsten benoemd' (Leeuwarden) of vaak door 'Directeuren van de hardrijderijen' (Bijlsma (1985): 4).
- ^v Directie ZVS 1913: 13-15; Halbertsma (1965): 34.
- ^{vi} Keimpema, van (2009): 10-12.
- ^{vii} Slooten, van (1973): 14.
- ^{viii} Velsink (2008).
- ^{ix} Buitengewoon lid was ook T. Mulier. Mr. Tjepke Mulier (1815-1883) werd in 1850 burgemeester van Wonseradeel en was de vader van Pim Mulier (1865-1954). Uit onderzoek van Jensma (1998) blijkt dat hij in 1852 tot de 50 rijkste personen van Friesland behoorde.
- ^x Na de oprichting van de Sneeker Zeilclub in 1902, die wedstrijden in het weekeinde voor de Hardzeildag ging organiseren, groeide het evenement langzamerhand uit, totdat in 1934 voor het eerst een Sneekweek werd gehouden (Keulen (1977): 19; Hoekstra (1985): 12).
- ^{xi} Inventaris Archief KWS A I 1, Fries Scheepvaartmuseum Sneek, Directie ZVS 1913: 16-17.
- ^{xii} Keimpema, van (2009): 26-28. Jacob Hepkema (1845-1911), de stichter en uitgever van Hepkema's Courant en vader van Mindert Evert, de eerste voorzitter van de Friesche Elfstedenvereniging, was eigenaar van de boeier Tjet Rixt (*Leeuwarder Courant*, 23 oktober 2010).

- xiii Keimpema, van (2009): 26-28; 122-126.
- xiv Bijlsma & Verbeek (1982): 37, 38.
- xv Lolkama ([1990]): 5. De eerste notulen zijn verloren gegaan. Vanaf 1864 zijn ze compleet.
- xvi Bijlsma en Verbeek (1982): 81.
- xvii Een advocaat die in 1850 werd benoemd tot grietman van Weststellingwerf (Kruisinga en De Groot (1999): 13) en in 1854 lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal werd.
- xviii Koopman.
- xix Wijnkoopman.
- xx Zeepzieder.
- xxi Johannes Hermannus HaverSchmidt (1824-1882) was een broer van François HaverSchmidt (1835-1894), een dominee die tevens bekendheid had verworven als de dichter Piet Paaltjens. Zijn vader Nicolaas Theodorus HaverSchmidt was apotheker en wijnhandelaar in Leeuwarden.
- xxii Kruisinga en De Groot (1999): 111.
- xxiii Idem: 12.
- xxiv In 1856 benoemd tot burgemeester van Franeker (idem: 17).
- xxv Idem: 19.
- xxvi Jong, de (2004): 20, 23.
- xxvii Speerstra ([1980]): 82.
- xxviii Vanouds komen de Van Heloma's voor als grondbezitter. Het geslacht heeft zich al in de zestiende eeuw met de verening beziggehouden, maar in de achttiende eeuw namen deze activiteiten in Weststellingwerf een grote vlucht, waardoor het geslacht een snelle sociale stijging doormaakte. De Van Heloma's werden secretarissen van de grietenij, maar het grietmanschap bleef buiten bereik, omdat dit vanaf 1647 vast in handen van de Scheltinga's was. Ook in de Franse tijd bekleedden de Van Heloma's belangrijke functies. De gouden bruiloft van Marcus van Van Heloma en Maria van Sminia (ca. 1850) werd in Heerenveen gevierd als een waar volksfeest.
- Hoewel het geslacht niet in de adelstand is verheven, vertoonde het wel adellijke trekjes. In de zeventiende eeuw maakten twee Van Heloma's deel uit van de stand der edelen in de Landdag van Friesland (Haersma Buma, van (1993): 166-178).
- xxix Bremer (2007): 151.
- xxx De schaatswedstrijden in Friesland waren kortebaanswedstrijden over 160 meter. Er werd om geld gereden en de beste rijders schaatsten verschillende wedstrijden op één dag. Het schaatsen was voor hen een goede bijverdienste en voor sommigen, zoals seizoenarbeiders en ingevroren schippers en bemanningsleden, de enige bron van inkomsten. De prijzen waren hoog. Bij de hardrijderij voor vrouwen in 1805 te Leeuwarden was de eerste prijs een oorijzer ter waarde van 300 gulden. Eerste prijzen van 100, 150 of 200 gulden werden normaal gevonden, maar vertegenwoordigden een kapitaal-tje voor de winnaars. Om elkaar niet te benadelen, maakten de cracks afspraken wie naar welke wedstrijd zou gaan en soms werd afgesproken wie er zou winnen. De prijzen werden dan na afloop verdeeld. Dat delen werd 'parten' genoemd. Ondanks protesten van de toeschouwers en van de minder sterke rijders bleven deze praktijken lange tijd voortduren. Mark van Driel maakt melding van het verkopen van wedstrijden en het delen van prijzen in Friesland in de jaren veertig van de twintigste eeuw (*de Volkskrant*, 10 januari 2004: 35).
- xxxi Bijlsma en Verbeek (1982): 39-40; Bijlsma (2004): 33.
- xxxii Wiersma (1948): 5-41.
- xxxiii Mindert Evert Hepkema (1881-1947) was jurist en had na zijn promotie vanaf 1904 een advocatenkantoor in Leeuwarden. Hij was een zoon van Jacob Hepkema, de oprichter van een in Heerenveen gevestigde streekkrant voor Midden- en Zuid-Oost Friesland (Hepkema's Courant, De Hepkema).
- xxxiv Wiersma (1948): 55.
- xxxv Van Laer (1932): 16.
- xxxvi Mulier (1893): 51-57; Laer, van (1932): 260-263.
- xxxvii Mulier (1893): 105-107.
- xxxviii Voor de ontstaansgeschiedenis van het kaatsen zie onder andere: Kalma (1972), Breuker (1997) en Breuker (2008).
- xxxix Aankondiging in de *Leeuwarder Courant* van 27 juli 1771, geciteerd in Schoustra (1973): 93
- xl Wumkes (1930).
- xli Kalma (1972): 92-93.
- xlii Breuker (1997): 7.
- xliii Kalma (1972): 63, 113.
- xliv Idem: 114.
- xlv Hiddema (1997): 51.
- xlvi Kalma (1972): 131-132.
- xlvii <http://www.janbogtstra.nl>; download 9 juni 2010.
- xlviii Werkhoven e.a. (1937): 8.
- xliv Idem: 12.
- l Pim Mulier was niet van adel, maar zijn vader bewoog zich wel veel in Friese adellijke kringen. Zoals opgemerkt, was hij betrokken bij de zeilvereniging Oostergoo. Pim Mulier was promotor van meer dan één sport: naast het kaatsen ook de atletiek, het voetbal, het cricket, het bandy en het schaatsen. Voor de bondswedstrijden van de NKB heeft hij in 1900 een zilveren bal als wisselprijs beschikbaar gesteld (Breuker e.a. (1997): 11).
- li Tjepkema (1997): 151-152.
- lii Molquerents dammen genoemd. Het woord Molqueren verwijst naar het Friese dorp Molkwerum waar op deze manier werd gedamd (Walinga (2004): 12-15).
- liii Idem: 37.

liv De eerste Friese schaakclub werd in 1843 in Woudsend opgericht. De nu nog bestaande schaakvereniging Philidor in Leeuwarden stamt uit 1847 (Kramer (1995): 18-26).

lv Walinga (2004): 177-178.

lvi Idem: 126-128; 155-156.

lvii Goffe Jansma beschouwt het 'Ijipaaisykjen' (zoeken van kievietseieren) ook als een Friese sport (Jansma en Breuker (2009): 19-62).

lviii Schoustra (1973): 93; Jansma (2006): 25-28.

lix Klaas Jansma haalt een verhaal van Sjoerd Span aan over een wedstrijd over de Cornjumer Vaart in de jaren twintig. Er deed een boer mee, een zware kerel van tweehonderd pond, die in zondagse kleren met het gouden horloge met zware ketting op de buik de sprong waagde en droog de overkant haalde. Een van de deelnemers aan de eerste officiële wedstrijd sprong met een brandende sigaar in de mond en een andere polsstokverspringer verstopte zich na een mislukte sprong tot ontzetting van het publiek een tijdje in een met lucht gevulde tobbe onder de springschans.

lx Jansma (2006): 18; Keizer (1982): 26.

lxi Span was tevens een prominent lid van de Frysk Nasjonale Partij (Jansma (2006): 102).

lxii Jansma (2006): 39-41;

www.friesevogelwachten.nl/nl/pages/default/0/over_bfv_w.php.

lxiii Keizer (1982): 26-36; Jansma (2006): 45-54.

lxiv Jhr. P.A.V. van Harinxma thoe Slooten werd later jurist en zou in 1909 zijn vader opvolgen als Commissaris van de Koning(in).

lxv P.A.V. baron van Harinxma thoe Slooten, P. Wildervanck de Blécourt, E.J. van Gorkum, A.D.H. Quintus, J. van Drooge, J. Oosterhoff, F.M. Albarda, D.R. Buma, O.E. Cleveringa, D.A. van Gulik, C.L. baron van Harinxma thoe Slooten, A. baron van Harinxma thoe Slooten, P. Jas, A. Menalda, M. Middelburg, H.B. van Slooten, K. baron van Utenhove, G. baron van Utenhove (Stegenga e.a. (2008): 278. In dit overzicht worden de namen van 18 oprichters genoemd).

lxvi Andere bekende namen in de eerste jaren waren A. Wijnoldy (secr. 1893-1895, vrz. 1895-1896), W.W. Hopperus Buma (secr. 1885-1887), Tj. P. Baart de la Faille (secr. 1890-1891 en 1896-1897), S. Baart de la Faille (pnm. 1890-1891), J.H. Breucker Andreae (secr. 1892-1893), J. Lucardi (secr. 1897-1898), Jhr. U.W.F. van Panhuijs (pnm. 1895-1897), Jhr. H. van Baerdt van Sminia (pnm 1900-1902), Sixma van Heemstra (speler), Gualtherus Kolff (lid vanaf 1892; later kantonrechter, dijkgraaf en Eerste Kamerlid).

lxvii Stegenga e.a. (2008): 27.

lxviii In dit overzicht zijn nog geen gegevens over het Fries dammen verwerkt.

lxix Zie voor de theorie van de differentiële popularisering

van sporten: Bottenburg, van (1994).

lxx Idem.

lxxi Idem.

lxxii In andere landen, onder andere in België, Frankrijk, Italië en Spanje, worden eveneens vormen van kaatsen gespeeld. De spelregels verschillen echter van het Friese kaatsen. Hoewel er uitwisselingen en onderlinge wedstrijden zijn, is er van een gestandaardiseerde internationale sport geen sprake.

lxxiii Bottenburg, van (1994): 262-263.

lxxiv Kruithof (1980).

lxxv Bijlsma (1985): 7

lxxvi Breuker (2009): 120-122.

lxxvii Bijlsma en Verbeek (1982): 81-83.

lxxviii Halbertsma ([1965]): 36.

lxxix Breuker en Tjepkema (1997): 7; Breuker (2009): 130-131.

lxxx Breuker (2008): 49-50.

lxxxi De Jong (2004): 20-22.

lxxxii Kunnen (2002): 38-54; Kunnen (2007): 15-28

lxxxiii Op de ontwikkeling van sporten zijn, naast de standenstructuur van een maatschappij, verschillende factoren van invloed. In vervolgonderzoek zal meer aandacht worden geschonken aan sociaal-economische en culturele factoren. Sociaal-economische factoren zijn tevens van belang om de verschillen tussen stad en platteland te kunnen begrijpen. Wellicht kunnen deze factoren ook licht werpen op de oorzaken van het achterblijven van Oost- en Zuidoost-Friesland. Wat betreft de culturele factoren, is de invloed van de Friese Beweging interessant.